

УДК 340.1:17:008

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА Й МОРАЛІ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Коваленко Н.Ю., к. ю. н., доцент
кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Статтю присвячено розгляду співвідношення та взаємодії категорій права й моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин у комплексі питань правової культури.

Ключові слова: право, мораль, правова культура, співвідношення права й моралі, свідомість, правосвідомість, моральна культура.

Статья посвящена рассмотрению соотношения и взаимодействия категорий права и морали как ценностных регуляторов общественных отношений в комплексе вопросов правовой культуры.

Ключевые слова: право, мораль, правовая культура, соотношение права и морали, сознание, правосознание, нравственная культура.

Kovalenko N.Y. CORRELATION OF LAW AND MORAL IN THE CONTEXT OF LEGAL CULTURE

This article is dedicated to discussion of correlation and interaction between categories of law and moral as regulators of social relations in a complex of legal culture.

Key words: law, moral, legal culture, correlation of law and moral, consciousness, sense of justice, moral culture.

Постановка проблеми. Правова культура є показником цивілізованості суспільства загалом та держави й окремої особистості зокрема. Правова культура охоплює правові цінності, визначає рівень демократії й законності, регулює суспільні відносини. Стан суспільних відносин залежить від цінності насамперед особистих прав і свобод, пріоритет віддають правовому підходу у вирішенні соціально-культурних і соціально-економічних питань.

Сьогодні правова культура суспільства потребує систематичного раціонального формування, стимулювання й позитивного соціального розвитку, тому проблеми правової культури тривалий час залишатимуться актуальними.

Найважливішими ціннісними критеріями правової культури є право та мораль.

Правові норми слугують і повинні слугувати провідниками моралі, закріплювати й захищати етичні засади суспільства. Ефективність права багато в чому залежить від того, наскільки повно й адекватно воно виражає ці вимоги.

Мораль діє через свідомість, базується на духовному житті людей і не має обов'язкового зовнішнього вираження. Натомість право виступає як інституційний регулятор. Мораль робить людину добросовісною, а право – законслухняною. Спільно вони формують добропорядного громадянина, без виховання й освіти якого не можливі ні демократія, ні права держава.

Стан дослідження. Проблеми правової культури фундаментально розроблялись у працях таких відомих науковців, як О.В. Аграновська, Г.І. Балюк, В.М. Баранов, Н.Л. Гранат, А.І. Долгова, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, В.О. Котюк, А.Ф. Крижанівський, Н.М. Кейзеров, С.А. Комаров, В.В. Лазарев, Ю.М. Оборотов, В.В. Оксамитний, П.М. Рабінович, І.Ф. Рябко, В.П. Сальников,

В.А. Сапун, О.П. Семітко, Л.К. Суворов, А.Ф. Черданцев та інші.

Аналіз права й моралі в різні роки був предметом наукових пошуків І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, Г. Кельзена, І.Г. Фіхте, І.А. Ільїна, В.С. Соловйова, Є.М. Трубецького, Б.М. Чичеріна, С.С. Алексєєва, В.С. Афанасьєва, В.М. Кудрявцева, О.А. Лукашевої, О.Е. Лейста, Р.З. Лівшиця, В.В. Лазарева, А.В. Малько, М.І. Матузова, В.С. Нерсесянца, Л.С. Явича та інших учених. Значну увагу проблемам моральності права приділяли також українські дослідники В.Д. Бабкін, С.В. Бобровник, С.Д. Гусарев, А.П. Заєць, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.М. Корецький, Л.А. Луць, П.О. Недбайло, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомиров, В.В. Цветков, М.В. Цвік та інші.

Водночас у роботах наведених авторів не вичерпується вся складність і багатоманітність питань правової культури, взаємовідносин права й моралі.

Тому **метою статті** є розгляд категорій права та моралі як засобів соціального регулювання в їх співвідношенні й взаємодії та їх впливу на розвиток правової культури.

Виклад основного матеріалу. Право постає надзвичайно складним соціальним явищем. Термін «право» походить від слова «правда» (правильне, праведне, істинне), слова «jus» (юстиція, справедливість, правосуддя, правий, правильний і справедливий суд), від суб'єктивного права людини й громадянина (мати право на життя, свободу, власність, роботу, житло тощо) [1, с. 26].

В.М. Селіванов та Н.С. Діденко вважають, що з точки зору філософії право є сукупністю етичних суспільних цінностей, таких як справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, що ґрунтуються на ідеї соціальної рівності [2].

Оскільки визначення права у світовій теоретико-правовій думці є досить багатоманітним, то

нітним, відповідно, з'являлось багато різних концепцій і теорій щодо його розуміння. Однак нині більшість авторів залишаються прихильниками нормативної школи праворозуміння, відповідно до якої право розглядається як нормативно-вольовий регулятор суспільних відносин, як внутрішня взаємоузгоджена система встановлених чи санкціонованих державою формально визначених норм, що забезпечуються примусовою силою держави.

Отже, право – система загальнообов'язкових формально визначених державою правил поведінки, універсальний регулятор суспільних відносин; це всеосяжна міра свободи й справедливості в суспільстві, що матеріалізується в нормах права, встановлених або санкціонованих державою [3, с. 77–78].

Безперечно, ціннісним критерієм виміру права є мораль.

Мораль – найважливіший соціальний інститут, одна з форм суспільної свідомості. Термін «мораль» походить від латинського *moralis* – моральний, від *mores* – звичай. Поряд із ними застосовується термін «етика» (від грецького – *ethica*, *etos* – звичай), що використовується також для позначення науки про моральність.

Мораль – це сукупність життєвих принципів, поглядів, оцінок, переконань і заснованих на них норм поведінки, що склались у суспільстві.

В історичному розвитку поняття моралі як форми суспільної свідомості змінювалось, як змінювались також уявлення про моральні норми й оцінки. Мораль, як і право, знаходиться в русі, постійно змінюється, відображаючи рівень розвитку суспільства, його соціальну структуру, національні, побутові, релігійні та економічні фактори.

Слід зазначити, що моральним нормам притаманні деякі особливості, які дають можливість виділити їх із системи соціальних норм, а саме: мораль формується в духовній сфері життя суспільства та є невіддільною від суспільної свідомості; моральні норми базуються на уявленні про добро та зло, справедливе й несправедливе тощо; моральні норми містяться в суспільній свідомості у вигляді понять, ідей, принципів тощо; моральні норми не містять спеціальних механізмів впливу, а забезпечуються силою громадської думки, масовими прикладами, що набувають характеру переконання [2].

У суспільстві право й мораль є тісно взаємопов'язаними. Їх співвідношення проявляється в єдності, відмінності та взаємодії.

Мораль існувала в людському суспільстві завжди, право ж виникло тоді, коли відбулося класове розшарування первісного суспільства та стали створюватися держави.

Усі багаточисельні теорії взаємин права й моральності (моралі) можуть бути зведені до декількох типів: між правом і моральністю немає жодної різниці; право й мораль не мають між собою нічого спільного; право є частиною (мінімумом) моральності або юридично оформленою мораллю.

Мораль стосується внутрішньої свободи людини та як така не може бути предметом зовнішнього примусу: людина має сама віль-

но й свідомо підкорятися вимогам моральності. Право ж виникає з практичних потреб суспільного життя, величезної маси відносин, що з'являються на ґрунті взаємного прагнення людей до задоволення їхніх різноманітних інтересів. Регулювання й улаштування цих численних відносин та інституцій зумовлює відповідні юридичні норми, які регулюють зовнішню свободу членів спільноти, розподіляючи сфери влади. І як такі вони мають самостійний, не залежний від моралі характер. В ідеальному вигляді мораль і право співвідносяться як абсолютне й відносне (ціль і засіб): мораль висвітлює ідеальні орієнтири, які потім конкретно реалізуються за допомогою окремих регуляторних рішень. У такому вигляді дійсний прогрес у праві відбувається як невпинне тяжіння правових норм до морального ідеалу, яким є встановлення справедливості та виправлення зла.

І право, і мораль виконують функцію соціального компромісу між індивідом, групою індивідів і суспільством, сприяють збереженню стабільності й рівноваги в суспільстві. Вони є універсальними критеріями оцінки поведінки суб'єктів у різних сферах суспільної діяльності, сприяють певному типу культури, рівню розвитку суспільства.

Право та мораль як ціннісні системи нормують соціальне життя на підставі загальних ціннісних принципів, пріоритетними серед яких є життя, безпека, гідність, значимість людини як особистості та належні умови її існування. Право є інституційним регулятором, має формальну визначеність, є об'єктивним явищем, не залежить від суб'єктивних примх, усвідомлюється правосвідомістю та є обов'язковим для всіх. Мораль також є об'єктивним явищем, належить до духовного життя людини, формується усвідомлено, не має зовнішньо-формального вираження та є обов'язковим для морально свідомих осіб, для яких обов'язковим є й право. Право зосереджує своє регулювання на реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, на визнанні юридичних можливостей суб'єктів, встановленні межі свободи поведінки індивіда й відповідальності за фактичні дії. Мораль пов'язується з внутрішнім осмисленням свого обов'язку та спонуканням особи до відповідних дій і відповідальності за свої вчинки й наміри [4, с. 47].

Взаємодія права й моралі в суспільстві є складним, багатогранним процесом. Активно впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її вкоріненню в суспільстві, водночас воно під впливом морального фактора постійно збагачується: підвищується авторитет, зростає його роль як соціального регулятора суспільних відносин. Таким чином, вплив права на мораль супроводжує процес зворотного впливу моралі на право.

Правові засади України щодо захисту моральності в суспільстві складають Конституція України, Закон України «Про захист суспільної моралі», інші закони та нормативно-правові акти щодо захисту суспільної моралі, загальновизнані норми й принципи міжнародного права та міжнародних договорів України. Зокрема, Закон України «Про захист

суспільної моралі» встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль [5].

Слушною є думка, що мораль є опорою права, за допомогою її норм держава утверджує прогресивні норми моралі, які у свою чергу сприяють зміцненню морального авторитету права, і тим самим відбувається удосконалення норм як моралі, так і права [6].

Визначення моралі як опори права неминуче приводить до висновку про необхідність підвищення моральної обумовленості правових норм, зняття тієї суперечності між правовими й моральними вимогами, що часом спостерігається в реальному житті. Для досягнення такого результату вчені пропонують такі шляхи: а) визначення змісту панівної моралі в суспільстві; б) встановлення рівня відповідності положень такої моралі поглядам і переконанням більшості населення держави; в) дослідження відповідності змісту правових приписів наявним моральним переконанням суспільства; г) аналіз впливу на процес правотворчості моральних установок суб'єктів, які його здійснюють [7, с. 80].

Морально-правові цінності складають ядро правової культури.

Правова культура включає в себе всі цінності, пов'язані з функціонуванням права, системи його норм і принципів, адекватні її призначенню, якими забезпечуються як існуючий правопорядок, так і функціонування різноманітних суспільно-політичних і державних інститутів. Правові цінності відображають рівність, справедливість, стан свободи особи, повагу до права в суспільстві. Прояви правового нігілізму є проявами низької правової культури, вони послаблюють вплив права на суспільство, перешкоджають зміцненню законності.

С.С. Алексєєв вважає: «Правова культура є своєрідним юридичним багатством, вираженим у досягнутому рівні розвитку регулятивних якостей права, накопичених правових цінностей, тих особливостей права, юридичної техніки, що належать до духовної культури, до правового прогресу» [8, с. 213].

Правова культура характеризується як сукупність усіх позитивних компонентів правової дійсності в її реальному функціонуванні, втілює досягнення правової думки, юридичної техніки й практики. Її елементами виступають обставини, що формують позитивну правову реальність. До складу правової культури включаються соціально-психологічні процеси, зафіксовані в нормах права, юридично значима поведінка людей, правова діяльність у вигляді правотворчості та її результатів. Правова культура також включає елементи суспільної свідомості, які пов'язані з правовими інститутами й практикою їх функціонування, формуванням визначених варіантів правової поведінки людей у суспільстві, колективі.

Розробка поняття «правова культура» проводилась переважно з прикладних позицій без урахування соціально-філософського аспекту цієї проблеми. Відповідно, було відсутнє комплексне визначення згаданої категорії, яке відповідало б сутнісному (аксіологічному)

змісту цього поняття, розглядало б правову культуру в контексті з такими поняттями, як «менталітет», «духовність» тощо, й характеризувало б її саме як філософське, правове й соціальне явище державно-правової дійсності, не виключаючи при цьому пріоритетний правовий зміст вказаної категорії. Пізніше в юридичній літературі з'явився новий аспект розуміння правової культури – функціональний, у якому зовнішні форми її прояву взаємодіють із внутрішніми (органічними) якостями суб'єктів права.

На сучасному етапі правова культура має розглядатись як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп і громадян у галузі регулювання суспільних відносин, що забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування в суспільному житті правових принципів справедливості й гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі й гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності [9, с. 26].

Крім зазначеного, важливим аспектом є тісна взаємодія та взаємозв'язок між правовою й моральною культурою. Оцінка правових уявлень правосвідомості є їх моральною оцінкою, визначенням їх відповідності моралі суспільства. Тому будь-які випадки порушення законності, нехтування законними правами й інтересами особи, недотримання вимог справедливості під час вирішення питань про юридичну відповідальність завжди розглядаються як аморальне явище. У свою чергу правова культура є необхідною умовою формування високих моральних якостей громадянина. Знання й розуміння суті та соціального призначення правових явищ (права, правосуддя, законності, правової відповідальності), стійка впевненість у необхідності точного дотримання норм права сприяють зміцненню у свідомості людини основних принципів і категорій моралі.

Висновки. Таким чином, функціонування й дієвість права в суспільстві виражається через співвідношення його з мораллю. Право є дієвим тоді, коли воно створене на основі норм моралі, має моральний зміст.

Право, як і мораль, регулює поведінку й відносини людей. Однак, на відміну від моралі, виконання правових норм контролюється суспільною владою.

Мораль є опорою права на етапах його прийняття, функціонування, реалізації й захисту з боку держави. Рівень моральності права визначає рівень справедливості суспільства.

Система сформованих суспільством моральних і правових цінностей становить основу правової культури.

Правова культура є системою правових цінностей, частиною духовної культури, що відображає якісний рівень розвитку та досконалість правових відносин, дотримання законності. На правову культуру також суттєво впливають загальнолюдські моральні цінності, оскільки розуміння суті й ролі правових явищ сприяє зміцненню у свідомості особи основних моральних категорій.

Правова культура є показником активності суб'єкта права в правовій сфері, добровільності виконання вимог правових норм, реальності прав і свобод громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Котюк В.О. Основи держави і права : [навч. посібник] / В.О. Котюк. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / [О.В. Зайчук та ін.] ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1003.htm.
3. Теорія держави і права : [навч. посібник] / упор. Л.М. Шестопалова. – К. : Прецедент, 2004. – 224 с.
4. Гетьман-П'ятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і право-

- вих учень» / І.А. Гетьман-П'ятковська. – К., 2007. – 20 с.
5. Про захист суспільної моралі : Закон України від 10.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
6. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс : [навч. посібник] / В.М. Кириченко, О.М. Куракін. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 264 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ebooktime.net/book_97.html.
7. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
8. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981. – Т. 1. – 1981. – 360 с.
9. Третяк С.М. Правове забезпечення правової культури населення як умови створення основ громадянського суспільства / С.М. Третяк // Право України. – 2005. – № 4. – С. 26–28.

УДК 342.1(477)

**МІСЦЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ У МЕЖАХ
КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТА ЦИВІЛЬНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ГАЛУЗЕЙ**

Левицька Н.О., к. ю. н., асистент
кафедри основ права України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Дана стаття містить комплексне дослідження щодо встановлення місця нормативно-правових інститутів у системі джерел права України. Проведений аналіз функціонування нормативно-правових інститутів у межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей. Звернуто увагу на появу нових галузевих нормативно-правових інститутів, зміну змісту низки нормативно-правових інститутів, а також на збільшену питому вагу нормативно-правових інститутів у сучасній системі джерел права України.

Ключові слова: система джерел права, нормативно-правова галузь, нормативно-правовий інститут, конституційна нормативно-правова галузь, цивільна нормативно-правова галузь.

Данная статья содержит комплексное исследование по установлению места нормативно-правовых институтов в системе источников права Украины. Проведен анализ функционирования нормативно-правовых институтов в рамках конституционной и гражданской нормативно-правовых отраслей. Обращено внимание на появление новых отраслевых нормативно-правовых институтов, изменение содержания ряда нормативно-правовых институтов, а также на увеличенный удельный вес нормативно-правовых институтов в современной системе источников права Украины.

Ключевые слова: система источников права, нормативно-правовая отрасль, нормативно-правовой институт, конституционная нормативно-правовая отрасль, гражданская нормативно-правовая отрасль.

Levytska N.O. THE PLACE OF REGULATORY-LEGAL INSTITUTES WITHIN CONSTITUTIONAL AND CIVILIAN REGULATORY –LEGAL BRANCHES

The article contains complex investigation into setting the place of regulatory-legal institutes in system of sources of law in Ukraine. The analysis conducted of the functioning of regulatory-legal institutes within the constitutional and civil regulatory-legal branches. It also should be highlighted that new branch regulatory-legal institutes are appearing and basic regulatory-legal institutes are modernizing.

Key words: system of sources of law in Ukraine, regulatory – legal branch, regulatory- legal institution, constitutional regulatory-legal branch and civilian regulatory-legal branch.

Постановка проблеми. Розуміння нормативно-правового інституту як самостійного комплексу нормативно-правових приписів у межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей дасть змогу посилити ефективність механізму їх реалізації в сучасній вітчизняній системі джерел права; виявити основні загальні закономірності, особливості формування та функціонування галузевих нормативно-правових інститутів.

Ступінь розробленості проблем. Дослідженням проблеми формування та функ-

ціонування нормативно-правових інститутів у галузевій структурі права системи джерел права, а саме в межах конституційної та цивільної нормативно-правових галузей, займалися такі сучасні вітчизняні науковці, як В. І. Борисов, О. В. Дзера, В. В. Кравченко, Р. А. Майданик, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та ін.

Але, незважаючи на достатньо велику кількість наукових доробок з цієї проблематики, і на сьогоднішній день існує потреба у трансформації поняттєвого апарату нормативно-правового інституту.